

УДК 343.1;343.2.01(477)

О. О. Юхно

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО І КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У СУЧАСНИХ
УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

Розглянуто актуальність і специфіку співвідношення норм кримінального процесуального і кримінального права в умовах введення у правозастосовну діяльність правоохоронних органів та в досудове розслідування чинного кримінального процесуального законодавства України. Проаналізовано стан наукової розробки цих питань в історичному та в сучасному аспектах. Вказано на наявні та невирішені проблеми в теоретичному і законодавчому напрямках та запропоновано шляхи їх вирішення, а також надано рекомендації і пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального і кримінального права з цих питань з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи.

Ключові слова: процесуальні положення, співвідношення, правозастосовна діяльність, суб'єкти, норми матеріального права, генезис формування та удосконалення понять, норми процесуального права, моделювання відносин, пропозиції щодо удосконалення.

© Юхно О. О., 2014

Напрацювання загальнотеоретичної характеристики процесуальних норм права є особливо важливим в умовах реформування і набрання чинності нового кримінального процесуального законодавства. Актуальність порушеної проблеми підтверджується ще й тим, що закон про кримінальну відповідальність в Україні діє вже понад 13 років, однак після дворічного терміну після прийняття і реалізації положень чинного КПК України у правозастосовну діяльність відповідних змін і доповнень до закону про кримінальну відповідальність законодавцем ще не внесено, хоча б щодо зміни визначення понять злочину, кримінального правопорушення і кримінального проступку. Встановлення європейських правових стандартів, забезпечення належного захисту прав, свобод і законних інтересів особи можливі лише за умови подальшого удосконалення кримінального процесуального і кримінального законодавства. Інтеграційні процеси, за визначенням О. О. Сидоренко, поза якими не може лишатись правова система держави, впливають на такий її елемент, як процесуальні норми права. Усе частіше правники під час врегулювання внутрішньодержавних відносин змушені стикатися з питаннями щодо процедури реалізації норм міжнародного права або норм іноземної держави, якщо йдеться про відносини з іноземним елементом, урегульовані міжнародними угодами. Крім цього, факторами, що впливають на розвиток і вдосконалення процесуальних форм, є науково-технічні досягнення, які дозволяють суттєво модернізувати й підвищити ефективність діяльності, спрямованої на реалізацію права. До них відносяться засоби електронного зв'язку, використання інформаційних технологій, розвиток інтернет-мережі, більш досконалі технології фіксації результатів процесуальної діяльності, отримання доказів, здійснення експертних досліджень тощо. Використання вказаних та інших науково-технічних досягнень у процесі реалізації права вимагає відповідної правової регламентації. Указані тенденції неминуче зумовляють необхідність перегляду загальноправових положень про сутність і місце процесуальних правових приписів у системі права та в механізмі правореалізації. У зв'язку з цим вивчення процесуальних норм права, їх особливостей та видів, взаємозв'язків із матеріальними правовими нормами, встановлення ролі процесуальних норм у регулюванні суспільних відносин набувають актуального значення, що й стало метою нашої статті.

Право – це багатомірне явище, а одним із його проявів є поєднання матеріальних і процесуальних норм [1, с. 4–5], що ми підтримуємо.

Процесуальні норми права були предметом дослідження таких учених, як: С. С. Алексєєв, В. К. Бабаєв, М. В. Вітрук, І. А. Галаган, А. П. Гетьман, В. М. Горшенєв, В. О. Лучин, С. М. Олейніков, О. О. Сидоренко, Р. В. Шагієва, А. С. Явіч, П. Є. Недбайло, П. Ф. Єлісейкін, А. О. Павлушина, Є. Г. Лук'янова, Ю. І. Мельников, І. Я. Фойницький та ін.

За визначенням С. О. Гемай, ефективно виконання дослідження в цьому напрямі можливе шляхом звернення не лише до наукових робіт із кримінального процесуального і кримінального права, але й до результатів теоретичних досліджень у загальній теорії держави і права. Урахування досягнень у теорії права, де поняття норм права, їх видів, співвідношення між собою досліджено найбільш повно, сприятиме досягненню мети такого дослідження [2, с. 59–60], що ми підтримуємо.

У теорії права усталеним є уявлення про процесуальні норми як про похідні, другорядні щодо норм матеріального права правила поведінки, основне призначення яких – забезпечувати реалізацію останніх. З цих питань у науці продовжується топитися дискусія. За визначенням Ю. О. Тихомирова, матеріальне право має свої необхідні, притаманні йому процесуальні форми, а процес є тільки формою життя закону [3, с. 8–9]. Із вказаного можна зробити узагальнення, що в основі будь-якої процесуальної норми має бути матеріальна норма, оскільки перша – це засіб її реалізації. За визначенням О. Ф. Скакун, норми процесуального права походять від норм матеріального права: процесуальні норми регулюють не фактичні, а юридичні зв'язки, що склалися у правовідносинах, викликаються до життя потребою реалізації норм матеріального права [4, с. 277–278]. У цьому контексті, за визначенням А. М. Колодія, в цілому стан, у якому матеріальне право має свої процесуальні форми, є об'єктивно зумовленим внутрішніми закономірностями права. При цьому під матеріальним правом в юридичній науці традиційно розуміють систему норм і принципів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини, під процесуальним правом – систему норм і принципів, які встановлюють процедуру здійснення законних прав, свобод і обов'язків учасників суспільних відносин [5, с. 79–80]. Норми процесуального права визначають юридичні засоби і порядок діяльності щодо здійснення та захисту норм матеріального права, тобто процесуальне право складають процесуальні норми, що регламентують порядок, форми і методи реалізації прав і обов'язків, установлені в матеріальних нормах права [6, с. 15–16].

Розробку дослідженого питання почали ще в дореволюційній Росії, зокрема відомий правник І. Я. Фойницький. За його визначенням, пануюче уявлення про злочин та покарання визначає побудову кримінального процесу. У свою чергу, кримінальний процес є необхідним для застосування кримінально-правових норм. Зокрема, підставою для застосування покарання може виступати вина, що встановлена у передбаченому нормами процесуального права порядку. Те, що в процесі уявляється формою, досить часто має матеріально-правові наслідки, наприклад, зі збігом процесуальних строків утворюється давність. У цілому, як підкреслює вчений, право матеріальне сформувалося значною мірою шляхом процесу [7, с. 2–3], що ми підтримуємо, незалежно від часу, коли вказану думку було висловлено.

Ми підтримуємо думку С. О. Гемай, що зв'язок двох досліджених галузей права можна дослідити через зв'язок прав і обов'язків суб'єктів. Однак він відображає лише те, яким чином суб'єкти матеріальних (у нашому випадку кримінально-правових) відносин можуть реалізувати свої матеріальні права. Основними суб'єктами кримінально-правових відносин є держава і злочинець. Проте кримінальне процесуальне право не знає таких суб'єктів. Нормами кримінального процесуального права моделюються відносини, суб'єктами яких є державні органи (підрозділи досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя, суд); підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений і виправданий та їхні захисники; потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники; свідки, експерти, поняті та багато інших, про яких у нормах кримінального права навіть не згадується (за винятком потерпілого) [2, с. 60–61]. Взаємозв'язок матеріальних і процесуальних норм забезпечує головна властивість права – його системність. Тільки спільно матеріальне і процесуальне право забезпечують регулятивну роль права. Відносна самостійність матеріальних і процесуальних норм і в той же час їх взаємозалежність, за визначенням А. П. Гетьмана, обумовлена службовою роллю процесуальних норм відносно норм матеріальних і можливістю реалізації останніх через застосування процесуальних норм, являє собою критерій розмежування і водночас співвідношення названих норм [8, с. 26–27], що ми також підтримуємо.

Норми кримінального процесуального права, за визначенням В. В. Лазарева під час дискусії з цих питань, визначають способи і строки досягнення мети і виконання завдань норм кримінального права. Реалізація норм кримінального права в ході кримінального провадження відбувається відповідно до визначених нормами кримінального процесуального права стадій. Для характеристики структури правозастосовного примусу, до якого належить і кримінальний процес, слід розрізняти, з одного боку, стадії, що відображають загальну логічну послідовність здійснення правозастосовних дій, а з іншого боку, стадії, які відображають функціональний характер вирішення конкретного провадження залежно від його особливостей, що становлять послідовні процесуальні дії, які закріплюються в різноманітних правозастосовних актах і мають на меті досягнення результату, передбаченого застосованою нормою матеріального права [9, с. 15–16].

Слід погодитись із С. О. Гемай, яка за результатами дослідження дійшла таких висновків: 1) зв'язок норм кримінального процесуального і кримінального права простежується на трьох рівнях їх співвідношення, що відповідають структурі права: галузь, інститут, норма; 2) на всіх рівнях співвідношення цих норм виявляється службова роль норм процесуального права щодо норм матеріального права; 3) суб'єктивний склад відносин, що регулюються нормами кримінального процесуального права, є набагато ширшим за суб'єктивний склад кримінально-правових відносин [2, с. 64–65].

Підсумовуючи позиції вчених із досліджених питань загальної теорії права, О. В. Мальком зазначено, що вони зводяться до виокремлення як стадій у правозастосовній діяльності трьох таких елементів: 1) установлення фактичних обставин кримінального провадження, куди відносяться дії, пов'язані з аналізом фактів, із доказуванням їх повноти і достовірності; 2) вибір і аналіз норми права; при цьому дії пов'язані з вивченням правових норм, зі встановленням їх юридичної сили тощо; 3) вирішення кримінального провадження, виражене в акті застосування права [10, с. 189–190], що ми підтримуємо.

За нашими дослідженням, залишаються невирішеними й теоретичні складові щодо визначення концептуальних понять, які останнім часом запроваджені законодавцем у кримінальне право і процес, але не уточнені та не узгоджені між собою або у вказаних та інших галузях права. Як зазначалось раніше у кримінальному праві це стосується понять кримінального проступку, юридичної особи як потерпілого тощо. Крім теоретичних проблем співвідношення кримінального процесуального і матеріального права у сучасному стані, існують прикладні проблеми, що не дають можливості удосконалити законодавчу діяльність, більш повно напрацьовувати рекомендації для практики. Так, у зв'язку із розвитком науки і реформуванням правозастосовної діяльності все частіше висловлюються науково обґрунтовані пропозиції щодо подальшої демократизації і гуманізації в разі застосування кримінально-правових видів покарання, їх послаблення відносно нетяжких і особливо тяжких видів злочинів. Ця теоретична складова за останні роки, у зв'язку з євроінтеграційними процесами, частково запроваджена у кримінальне право, зокрема стосовно зниження кримінального тиску щодо окремих видів економічних і податкових злочинів та контрабанди, не пов'язаної з незаконним обігом заборонених видів зброї, вибухівки, наркотичних речовин тощо. Окремі рекомендації та положення запроваджено й у кримінальний процес, зокрема щодо проведення дізнання стосовно кримінальних проступків, концептуальне поняття щодо яких розроблено (до речі, одними з перших в Україні фахівцями Харківського національного університету внутрішніх справ), але, на жаль, незважаючи на запровадження цього правового інституту в чинний КПК України, ще не підтримано фундаментаторами правової науки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, які були і є першопрохідцями у юриспруденції. Водночас позитивним прикладом вказаного навчального закладу є сучасний підхід до запровадження чинного КПК України в науковий і навчальний процес, коли на одній кафедрі координується викладання кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності. Саме такий підхід підлягає запровадженню і в інших вищих навчальних юридичних закладах як позитивний досвід з вказаних питань. До того ж слід наголосити й на завданнях законодавця та правоохоронних органів,

наділених правом проведення оперативно-розшукової діяльності, щодо доцільності усунення неузгодженості між чинним КПК України і нормативною базою таких відомств із організації та проведення оперативно-розшукової діяльності.

Таким чином, розглядаючи аспекти про співвідношення процесуальних і матеріальних норм, слід наголосити, що зміни і проблеми соціальних та економічних умов, нормотворчість у вигляді, наприклад, прийняття нового кримінального процесуального законодавства іноді несинхронізовані і, цілком імовірно, настає ситуація, за якої законодавець створює матеріальний припис, але не встигає врегулювати порядок його процесуального забезпечення, що простежується на сьогодні. В той же час, за визначенням О. О. Сидоренко, може мати місце і зворотна ситуація, коли «форма існує без змісту»: законодавець скасовує нормативний акт, що містить норми матеріального права, залишаючи при цьому чинними процесуальні норми. Подібні ситуації підривають визначеність правового регулювання, порушуючи право на передбачуваність вимог права [1, с. 65–66]. Заслужує на увагу особливість правової природи та частина попереднього національного кримінального процесуального законодавства, що регулювали норми окремих правових інститутів кримінального права, які перебували у прямому зв'язку з нормами інститутів кримінального процесу. Прикладом цього були всі норми розділу IX Загальної частини Кримінального кодексу України, що встановлювали підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Ці норми корелювали відповідні кримінальні процесуальні положення ст. 7–11-1 попереднього КПК України, засади (принципи) чого не закріплено законодавцем у чинному КПК України. Зокрема, це стосується підстав звільнення від кримінальної відповідальності за амністією, прийняття законодавства про що, на нашу думку, із політичних міркувань в останні роки не здійснювалось. Вказане є суттєвою прогалиною чинного кримінального процесуального законодавства України, що ускладнює та робить більш матеріально витратним досудове розслідування у сучасних умовах.

У зв'язку з вищезазначеним законодавцю доцільно доопрацювати концептуальні напрями чинного кримінального процесуального законодавства, а також закон про кримінальну відповідальність, зокрема: 1) щодо уточнення, зміни й надання визначення правовим інститутам обох галузей права; 2) визначитись і остаточно вирішити питання про доцільність подальшого впровадження концептуального поняття і сутності кримінального проступку; 3) усунути суттєві протиріччя між кримінальним процесуальним і оперативно-розшуковим законодавством, нормативною базою щодо кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності та додатково ввести у науку нову галузь права – оперативно-розшуковий процес;

4) удосконалити кримінальне процесуальне законодавство, що регулює підстави звільнення від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування; 5) визначити у положеннях кримінального процесуального права межі реалізації норм законодавства про кримінальну відповідальність на окремих стадіях кримінального процесу.

Втім, порушені питання потребують окремого дослідження.

Список використаних джерел: 1. Сидоренко О. О. Процесуальні норми права: поняття, особливості, різновиди : монографія / О. О. Сидоренко. – Харків : Право, 2014. – 192 с. 2. Гемай С. Співвідношення норм кримінального-процесуального і кримінального права / Світлана Гемай // Вісник прокуратури. – 2007. – № 1. – С. 59–65. 3. Тихомиров Ю. А. Проблемы развития процессуального права / Ю. А. Тихомиров // Судебная реформа в России: проблемы совершенствования процессуального законодательства : по материалам науч.-практ. конф., Москва, 28 мая 2001 г. – М. : Городец, 2001. – С. 8–16. 4. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скаун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с. 5. Колодій А. М. Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с. 6. Скобелкин В. Н. Обеспечение трудовых прав рабочих и служащих (нормы и правоотношения) / В. Н. Скобелкин. – М. : Юрид. лит., 1982. – 167 с. 7. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2 т. / І. Я. Фойницький. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщения, 1884. – Т. 1. – 624 с. 8. Гетьман А. П. Еколого-процесуальна правова теорія: проблеми становлення і розвитку : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 / Гетьман Анатолій Павлович. – Харків, 1995. – 32 с. 9. Лазарев В. В. Роль процесуальних норм в забезпеченні ефективності правозастосування / В. В. Лазарев // Юридические гарантии применения права и режима социалистической законности в СССР : межвуз. тематич. сб. – [Вып. 3]. – Ярославль : [Изд-во Ярослав. ун-та], 1976. – С. 15–18. 10. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах : учеб.-метод. пособие / А. В. Малько. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2002. – 298 с. – (Institutiones).

Надійшла до редколегії 26.09.2014

Юхно А. А. Отдельные аспекты соотношения норм уголовного процессуального и уголовного права в современных условиях применения положений действующего Уголовного процессуального кодекса Украины

Рассмотрены актуальность и специфика соотношения норм уголовного процессуального и уголовного права в условиях введения в правоприменительную деятельность правоохранительных органов и в досудебное расследование действующего уголовного процессуального законодательства Украины. Проанализировано состояние научной разработки этих вопросов в историческом аспекте и в современном положении. Указано на имеющиеся и нерешённые проблемы в теоретическом и законодательном направлениях и предложены пути их решения, а также предоставлены рекомендации и предложения по усовершенствованию уголовного процессуального и уголовного права по этим вопросам с целью обеспечения прав, свобод и законных интересов личности.

Ключевые слова: процессуальные положения, соотношение, право-применительная деятельность, субъекты, нормы материального права, генезис формирования и совершенствования понятий, нормы процессуального права, моделирование отношений, предложения по усовершенствованию.

Yukhno O. O. Comparison of criminal procedure and criminal law in the frames of the Criminal Procedure Code of Ukraine

The author of the article analyzed the relevance and specificity of the rules of criminal procedure and criminal law according to the new Criminal Procedure Code that is used by law enforcement agencies, including the bodies of pretrial investigation. The author establishes that it is also important during the police reform and improvement of national legislation that provides rights, freedoms and legitimate interests of citizens, especially at the stage of criminal proceedings.

It was established that despite the fact that the Criminal Code of Ukraine adopted more than 13 years ago, and Criminal Procedure Code only 2 years, the first is not amended yet.

The author expressed his scientific point of view to the discussed issues and problems studied, researched the genesis of a specified in historical terms, and summarized the current state of development of this field of science in the modern world.

The author made judgments about the unsolved theoretical, practical and legal aspects of the theme research, as well as concrete ways to address these issues. Also the author summed up, that this direction in science should be studied further.

Keywords: procedural provisions, value, law enforcement, subjects, the genesis of the formation and improvement of concepts, procedure standards, simulation of relations, suggestions for improvement.

